

RAZGLEDI

UDK
UDC
910.1 (4.11)NAČELNA RAZGLABLJANJA O GEOGRAFIJI
V SOCIALISTIČNI EVROPI

Svetozar Ilešič*

Že v uvodnih razmišljanjih za letošnji letnik »Geografskega vestnika«, kjer sem nakazal temeljna razpotja v današnji geografiji, sem skušal potrebo takih razglabljanj utemeljiti s tem, da sem opozoril, da se pojavlja v svetovni geografski literaturi čedalje več drobcov različnega obsega in pomena, ki se ukvarjajo z načelno problematiko naše vede. In če sem tam omenil samo nekatere najmarkantnejše avtorje takih prispevkov (Bobeka, Anučina, Haggetta), naj tu natresem še nekaj podobnih drobtin iz socialističnega sveta na vzhodu Evrope, zlasti iz Poljske in Sovjetske zveze. Iz vseh odseva skrb za perspektive geografije, za to, da se opredeli njeno bistvo in njene osrednje naloge. Taka opredelitev je nujna zlasti z vidika razpetosti geografije med specializacijskimi težnjami in zavestjo, da se geografija ne sme odreči kompleksnim nalogam, ki ji pripadajo že po tradiciji, od katerih je trenutno najbolj aktualna obravnavanje razmerja med okoljem in družbo. S tem se vežejo dileme v zvezi z aplikativnostjo geografije, zlasti v smeri prognoz, ter v zvezi z »matematizacijo«, ki naj bi bila po mišljenju mnogih za geografijo glavna, če že ne edina rešilna bilka.

Na Poljskem

Poljska spada nedvomno med socialistične dežele z najboljše organizirano in tudi najambicioznejšo geografsko znanostjo. Zunanji izraz tega je bilo predsednikovanje vodilnega organizatorja poljske geografije, prof. Stanisława Leszczyckiego Mednarodni geografski uniji v razdobju med kongresoma v New Delhiju (1968) in v Montrealu (1972). Ni seveda naključje, da se je od te svoje funkcije poslovil v Montrealu s predsedniško adresno, ki je bila objavljena že na več mestih, nazadnje

* dr., akademik in redni univ. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, 61000, Ljubljana, YU, Aškerčeva 12, glej izvleček na koncu zvezka.

tudi v poljskem geografskem tisku.¹ V njej je nazorno naznačil nihanje geografije med linijo specializacije geografskih ved in usmerjanjem v obratni smeri, k aktualnim kompleksnim problemom, zlasti proučevanju »interakcije« med človekom in okoljem, spremembam v prostorski strukturi gospodarstva, racionalnemu gospodarjenju s prirodnimi bogastvi, vodnemu gospodarstvu, vprašanjem prehrane človeštva itd. V zvezi z meddisciplinarnim sodelovanjem je opozoril, da ravno ti kompleksni problemi silijo k tesnejši povezavi, kar k integraciji obravnavanja obeh »podsystemov« sistema geografskih ved, fizičnogeografskega in socialnoekonomskogeografskega. K temu silijo tudi praktične potrebe regionalnega prognoziranja in planiranja tako v razvitih deželah kakor v deželah v razvoju, delo, pri katerem ne sme manjkati geografov. Pri tem je kajpada potrebna uporaba novih kvantitativnih metod, ki s svojim formaliziranjem sicer marsikdaj poenostavljajo stvarnost, s tem pa vendar pomagajo izogniti se subjektivizmu.

Močan povod za tovrstna razglabljanja na Poljskem je pripravljajoči se II. kongres poljske znanosti, ob čemer se v okviru ustrezne podsekcije za geografske vede in za prostorsko gospodarsko urejanje dežele razglablja predvsem o tem, zakaj koncepcija razvoja geografije na Poljskem, kakor je bila postavljena na I. kongresu leta 1951, ni prišla prav do veljave in na njeni osnovi opredeljene naloge niso bile v polni meri, nekatere pa sploh ne realizirane. Iz poročil o tem (J. Grzeszczak, posebej za fizično geografijo tudi St. Kozarski²) lahko razberemo, da je vzrok temu razen v organizacijskih težavah tudi v spremenjenih pogledih na važnost ene ali druge od prevzetih nalog. Do sprememb je prišlo zlasti v oceni njihove praktične vrednosti, pa tudi ker so v poljski geografiji oslabele težnje za regionalno kompleksnostjo. Tako sta od desetih leta 1951 sprejetih raziskovalnih tematik uspešno stekli povsem v duhu zasnove samo dve in to »Atlas sveta« (znan zlasti v svoji angleški verziji kot »Pergamon World Atlas«) in »Narodowi Atlas Polski«. Steklo je tudi, čeprav včasih s spremenjenim konceptom, dolgoletno delo na geomorfološki in hidrogrfski karti Poljske ter na karti izrabe tal. Že v začetku je zastalo delo na kompleksni klimatski karti Poljske za potrebe gospodarstva, na raziskovanjih erozije prsti, sorazmerno malo je bilo doseženega na področju izdelave regionalnih monografij in regionalnih atlasov vojvodstev. Zelo značilno pa je, da sploh ni bila realizirana naloga, ki je bila leta 1951 postavljena na prvo mesto — izdelava velike »Geografije Poljske« — ki so jo morali nadomestiti posamezni manj obsežni priročniki, povečini bolj enostransko, fizičnogeografsko ali družbenogeografsko pobarvani. Vsekakor da misliti, da

¹ St. Leszczycki, Perspektywa rozwoju nauk geograficznych. Przegląd Geograficzny, Warszawa, XLV, 2, 1973, str. 274—274.

² J. Grzeszczak, Koncepcja rozwoju geografii w Polsce przedstawiona na I. Kongresie Nauki Polskiej i jej realizacja. Przegląd Geograficzny, Warszawa, XLV, 2, 1973, str. 237—274. — St. Kozarski, Osiągnięcia i ogólne założenia perspektywicznego rozwoju geografii fizycznej w Polsce. Przegląd Geograficzny, Warszawa, XLV, 3, 1973, str. 483—499.

je glede tako zasnovane monografije Poljska na istem kakor Sovjetska zveza in še marsikatera druga dežela, kjer je t. i. »regionalna geografija« ostala ob strani.

Značilno je, da se je na Poljskem, potem ko je S. Leszczycki pred leti mnogo razpravljal o aplicirani geografiji, znova pokrenila načelna razprava o tej veji ali smeri geografije. Sprožil jo je Zbigniew Wysocki.³ Povod za to so mu dala stališča E. Száva—Kovátsa,⁴ ki je zavzel do dosedanje aplicirane geografije močno kritično stališče, odrekajoč ji jasno opredeljeno bistvo in vsebino, predvsem pa tudi izdelane metode, do katerih se, kakor je precej na splošno priznано, ni mogla dokopati kljub številnim mednarodnim in nacionalnim posvetovanjem in veliki zavzetosti njenih zastopnikov. Wysocki se v marsičem pridružuje tem dvomom in sodi, da dosednji aplikativni geografiji manjkajo tri temeljne značilnosti znanstvene panoge: lastni predmet proučevanj, lastne raziskovalne metode in lastne povezave z drugimi disciplinami. Namesto tega misli, da bi se morala uveljaviti nova kompleksna geografska veda, ki bi skušala obvladati bogato in raznolično faktografsko gradivo, ki bi integrirala vse geografske veje, toda ne kot dosedanja regionalna geografija samo pasivno v »splošnoizobraževalnem« smislu, temveč v operativnem, z na široki fronti zastavljenim, ofenzivnim delom in z ustrezno težnjo za normativnim vplivom na razvoj geografskega okolja. To kompleksno geografijo novega tipa bi Wysocki rad imenoval po treh stikajočih se miselnih strukturah (geografiji, ekonomiki in tehniki) »geononiko«. Označuje jo kot »geografsko« *Regional Science*, hkrati pa kot antitezo t. i. »sozologiji«, vedi o varstvu prirodnega okolja (prim. naše poročilo na str. 3—8), ki ima bolj konservatorsko izhodišče, medtem ko naj bi »geononiko« označevala kreativna osnova. Nastane seveda vprašanje, če je z uvajanjem takih in podobnih novih nazivov že zadoščeno težnjam geografije, da svojo temeljno nalogo, kompleksno obravnavanje geografskega okolja, prilagodi potrebam sodobne dinamike.

Isti avtor, Zb. Wysocki, je sprožil še drugo aktualno diskusijo in sicer s svojo kritiko⁵ študije R. Domańskiego o »sintetični karakteristiki področja« na primeru industrijskega področja Konin—Łęczycza—Inowrocław.⁶ V njej očita tej »sintetični karakteristiki« pretirano omejevanje na samo »količinsko« sintezo. Ob tem primeru se obrača na splošno zoper to, da bi se v geografiji in še posebej v regionalnih analizah omejili samo na uporabo kvantitativnih metod, na »mehaniščno kvantifikacijo«, na »simboliko algebrskih znakov«. S tem bi zašli

³ Z. Wysocki, O problemacie geografii stosowanej. Przegląd Geograficzny, Warszawa, XLV, 2, 1975, str. 275—294.

⁴ E. Száva—Kováts, Zur Frage der angewandten Geographie. »Geographica Helvetica« 21 (1966), 3, str. 122—131.

⁵ Z. Wysocki, Na marginesie książki R. Domańskiego. Przegląd Geograficzny, Warszawa, XLV, 2, 1975, str. 389—396.

⁶ R. Domański, Syntetyczna charakterystyka obszaru. Na przykładzie okręgu przemysłowego Konin—Łęczycza—Inowrocław. PWN, Warszawa 1970. Strani 190.

v nevarnost abstraktnih poenostavljanj, izgubili pa neposredni stik s terenom, ki bi ga spoznavali le s posredovanjem statistike. Tako bi geografsko stvarnost utesnili v ozek okvir matematičnih formul, pri tem pa pozabili na to, da je geografija že po tradiciji tudi del velike »humanistike«. Poudarja, da mora imeti vsaka veda, pa tudi geografija, svoj »duh«, ki ne sme postati žrtev metod. Metode pač služijo ugotavljanju stvarnosti, niso pa same sebi cilj. Ob vprašanju »Quo vadis geografio«, ki se mu odpira ob tej enostranski »mehanistični kvantifikaciji«, sodi, da je, kakor navadno, najboljša srednja pot, pot kompromisa med konceptoma na kvalitativni in kvantitativni osnovi.

V svojem odgovoru na kritiko Wysockega Domański⁷ sicer priznava, da matematizacija ne more biti cilj, pa tudi ne vedno edino sredstvo geografije, da je za to potreben tudi stik s terenom, da ne sme dajati, če se noče oddaljiti od stvarnosti, preveč prednosti abstraktnim modelom, da se mora zavedati nevarnosti poenostavljanj, zavrača pa samo označbo svojega konkretnega poskusa »sintetične karakteristike« kot »mehanistične kvantifikacije«, češ da je ta poskus pokazal uspešnost prizadevanja, da se na konkretnem primeru s količinskimi metodami s stališča izoformizma in možnosti optimalizacije prepričljivo označijo sintetične značilnosti obravnavane regije, kakor so to medsebojna odvisnost posameznih pojavov, njihova povezanost, struktura, hierarhija itd. Po svoje zanimivo je, da se je v diskusijo vmešal s kratkim prispevkom tudi prof. K. D z i e w o ŋ s k i.⁸ V njem zavzeto zavrača Wysockega kritiko »sformaliziranega jezika« v delu Domañskega in zagovarja koristnost in neobhodnost »kvantifikacije« v ustvarjanju »modela regionalne sinteze«. Pozornost vzbuja dejstvo, da se Dziewoński obrača tudi proti ponavljajočim se tezam, da je brez stika s terenom in terenskim delom in brez upoštevanja vloge prirodnih pogojev geografsko raziskovanje nemogoče. Sodi, da lahko teren spoznamo in ga analiziramo tudi že na temelju akumuliranih opazovanj in podatkov različne vrste (kartografskih, statističnih). Kot primer postavlja celo vprašanje, ali je bilo spoznanje o okroglosti zemlje rezultat neposrednega opazovanja ali teoretskih razglabljanj. Glavno je, po njegovem mnenju, da so rezultati raziskovanj ne glede na metode v soglasju z opazovano stvarnostjo. Glede zahteve po eksplicitnem upoštevanju vloge prirodnih pogojev priznava sicer, da je vprašanje zvez med družbo in okoljem osrednji predmet geografije, nikakor pa ni edini. Da ga pa Domański v svojem delu ni zanemaril, se vidi po tem, da je v analizi »ekonomskega prostora« jasno razlikoval dve njegovi sestavini: prirodno okolje in materialno okolje, ustvarjeno po človeku. V diskusijskem prispevku Dziewoñskega je vredna zabeleženja še vprašljiva teza, če ni morda osnovna naloga regionalne sinteze odgovor na vprašanje, ali in v kakšnem smislu je določeni predel zares »regija«. To zadeva spet sporno vprašanje »objektivnega« obstoja regij.

⁷ R. Domański. O ład w myśleniu i argumentacji w dyskusji. W odpowiedzi Z. Wysockiemu. *Przegląd Geograficzny* XLV, 21, 1975, str. 396–405.

⁸ K. Dziewoński, »Na marginesie marginesowych uwag«, v istem zvezku revije *Przegląd Geograficzny*, str. 405–405.

Brez dvoma nam podobne diskusije, ne glede na različna stališča, ki jih lahko zastopamo, dokazujejo, da je v ospredju vseh teoretskih in metodoloških razglabljanj o sodobni geografiji problematika regionalne kompleksnosti oziroma kompleksnosti »geografskega« okolja.

V Sovjetski zvezi

Tudi v Sovjetski zvezi presenetljivo raste v geografskem tisku — nedvomno vsaj posredno po zaslugi V. A. Anučina — število teoretsko-metodoloških prispevkov. Med njimi se mi zdita iz zadnjega časa značilna predvsem dva. Prvi, ki predstavlja stališča dveh izrazitih zastopnikov modernizacije v metodologiji sovjetske geografije, pokojnega A. A. Minca in V. S. Preobraženskega,⁹ načenja vprašanje t. i. »sistemske« orientacije v znanosti, ki je danes v svetu zelo moderna, pri nas pa, vsaj v geografiji, še manj znana, čeprav pomeni ravno za našo stroko idealno izhodišče za »kompleksni« vidik. Avtorja nam lepo pokažeta, kako nas tudi takšen nov veliki prelom, kakor naj bi ga pomenila »sistemska orientacija« v geografiji, ne osvobodi dolžnosti, temveč celo zahteva, da ponovno razmišljamo o »geografskosti« predmetov, vidikov in rezultatov proučevanj, o opredelitvi področij kompetence geografije, o predmetu geografije itd. Sistemska orientacija, usmerjena k obravnavanju kompleksnih »geosistemov«, naj bi prinesla spremembo tudi v sistem »geografskih ved«, in sicer v tem smislu, da bi poleg tradicionalnega sistema razčlenitve na posamezne geografske panoge ali »vede«, ki so ji osnova posamezni elementi oziroma predmeti obravnavanja, stopili modeli obravnavanja po različnih medsebojnih zvezah (ne vsotah) posameznih elementov in tudi po namenih obravnavanja — torej ne posamezni elementi, temveč posamezni povezujoči jih problemi. Glede »ekološkega« pristopa, ki je danes tako močno v ospredju, menita avtorja, da ne gre za novo znanstveno vejo, temveč samo za orientacijsko sredstvo v objektivno obstoječem svetu.

Drugi diskusijski drobec, na katerega želim opozoriti, nas zanima bolj po tem, ker gre za dilemo, ki bi bila sploh odveč, če ne bi geografi že doslej ubirali nesmiselnih in nepotrebnih stranpoti. Gre za diskusijski prispevek leningrajskega fizičnega geografa in »landšaftoveda« A. G. Isačenka, v katerem se je spustil v boj z zagovorniki t. i. »antropogenega landšafta«.¹⁰ Ti zagovorniki (F. N. Mil'kov, A. M. Rjabčikov in dr.) namreč menijo, da obstaja »antropogeni landšaft« nekako posebej, poleg »prirodnega landšafta« in da zahteva posebno proučevalno smer. Takega posebnega »antropogenega landšafta« po mnenju Isačenka ni, v čemer ima gotovo prav. Toda pri tem pozablja na svojo in svojih somišljenikov sokrivdo pri »izvirnem grehu« celotnega vprašanja: če ne bi brez potrebe silili v smislu geografskega »dualizma« tudi

⁹ A. A. Minc — V. S. Preobraženski, Aktual'nye i diskussionnye problemy sistemoj orientacii v geografii. Izvestija Akademii Nauk SSSR. Serija geografičeskaja No 6, 1975, str. 107—118.

¹⁰ A. G. Isačenko, O tak nazываемых antropogennih landšaftah. Izvestija Vses. Geogr. Obščestva, Tom CVI, Leningrad 1974, str. 70—77.

v apriorni dualizem med »prirodnim« in »antropogenim« v pokrajini in ne bi kot v dualizem zaverovani sovjetski fizični geografi posebne panoge »landšaftovedenija« že v začetku oblikovali samo kot »prirodno« panogo, sploh ne bi začeli govoriti posebej o »prirodni« in »antropogeni« (po starem »kulturni«) pokrajini, temveč samo o prirodnih in antropogenih elementih v stvarno obstoječi enotni, kompleksni prostorsko-pokrajinski stvarnosti. Diskusija o dvojnem »landšaftu« se zatorej sploh ne bi začela. Toda tudi taka, sama po sebi nepotrebna in zato jalova diskusija pripelja lahko do pozitivnih rezultatov: saj Isačenko pravilno poudarja, kako je danes, ko ves svet govori o tem, kako je nedopustno še nadalje rušiti zveze in ravnotežje v prirodi in neobhodno varovati in negovati prirodne sisteme, nastopil za geografijo odločilen trenutek, ko mora pokazati, koliko je sposobna izpolniti svojo družbeno funkcijo.

QUELQUES DISCUSSIONS SUR LES PRINCIPES DE LA GÉOGRAPHIE DANS L'EUROPE SOCIALISTE

Svetozar Ilešič

(Résumé)

On donne un rapport sur quelques discussions concernant les principes et les méthodes des sciences géographiques, déclenchées récemment en Pologne et dans L'URSS. Quant à la Pologne, l'auteur suit, surtout d'après le »Przegląd Geograficzny« de 1973, le rapport de St. Leszczycki sur les perspectives du développement des sciences géographiques, donné encore en tant que l'adresse présidentielle au Congrès de Montréal. Puis on traite le rapports de J. Grzeszczak sur la réalisation effective de tâches posées aux géographes polonais par le premier Congrès polonais des Sciences de 1951, une nouvelle thèse sur la »géographie appliquée«, proposée, par Zb. Wysocki, ainsi que la discussion, déclenchée par le même auteur, sur la »mathématisation« de la géographie à propos d'un livre de R. Domański sur les »caractéristiques synthétiques de la région«. Parmi les articles de ce genre publiés dans la presse soviétique, l'auteur discute l'article de A. A. Minc et V. S. Preobraženski sur les problèmes de l'orientation »de systèmes« en géographie et la discussion de A. G. Isačenko sur la possibilité de l'existence séparée d'un »paysage anthropogène«.